

ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА КОМІТЕТОМ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ

APPLICATION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW BY THE UN HUMAN RIGHTS COMMITTEE

Лисик В.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри міжнародного права

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню однієї з ключових проблем сучасного міжнародного права – взаємодії міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного права прав людини (МППЛ) під час збройних конфліктів. У роботі аналізується роль Комітету ООН з прав людини у формуванні нової парадигми їх комплементарності. Доводиться, що Комітет, діючи через свою послідовну юриспруденцію та авторитетні тлумачення, систематично утверджує Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП) як життєво важливе джерело захисту індивіда в умовах війни, долаючи традиційну доктрину *lex specialis*, яка передбачала витіснення норм МППЛ.

Розкрито двохетапну стратегію Комітету. По-перше, аналізується встановлення ним надійної юрисдикційної основи для екстериторіального застосування Пакту через Зауваження загального порядку № 31, де був закріплений функціональний тест «влади або ефективного контролю». Цей крок дозволив поширити гарантії Пакту на ситуації військової окупації, затримання за кордоном та дії миротворчих контингентів. По-друге, досліджується, як Комітет використовує змістовні стандарти Пакту для доповнення та посилення норм МГП. Особлива увага приділяється Зауваженню загального порядку № 36, яке через широке тлумачення «довільного» позбавлення життя інкорпорує принципи МГП (розрізнення, пропорційність) у рамки статті 6 МПГПП, водночас доповнюючи їх правозахисними вимогами щодо підзвітності та прозорості.

На прикладі рішень у справах проти Колумбії, Джибуті, Бельгії та інших державах, а також аналізу ситуацій у Чечні та в контексті «війни з тероризмом», продемонстровано практичне застосування цієї моделі комплементарності. Обґрунтовується, що діяльність Комітету сприяє «гуманізації» міжнародного права, заповнює нормативні прогалини МГП, створює додаткові механізми підзвітності для держав та утверджує непорушність фундаментальних прав людини навіть за екстремальних обставин збройного конфлікту.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право (МГП), міжнародне право прав людини (МППЛ), Комітет ООН з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП), Зауваження загального порядку, *lex specialis*, комплементарність, екстериторіальне застосування, право на життя, збройний конфлікт, окупація.

The article is devoted to the study of one of the key issues of contemporary international law — the interaction between international humanitarian law (IHL) and international human rights law (IHRL) during armed conflicts. The paper analyzes the central, though often underestimated, role of the UN Human Rights Committee in shaping a new paradigm of their complementarity. It is argued that the Committee, acting through its consistent jurisprudence and authoritative interpretations, systematically affirms the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) as a vital source of protection for individuals in wartime, overcoming the traditional doctrine of *lex specialis*, which provided for the displacement of IHL norms.

The Committee's two-stage strategy is revealed. First, it analyzes the establishment of a reliable jurisdictional basis for the extraterritorial application of the Covenant through General Comment No. 31, which enshrined the functional test of "authority or effective control." This step made it possible to extend the guarantees of the Covenant to situations of military occupation, detention abroad, and the actions of peacekeeping contingents. Second, it examines how the Committee uses the substantive standards of the Covenant to supplement and strengthen the norms of IHL. Particular attention is paid to General Comment No. 36, which, through a broad interpretation of "arbitrary" deprivation of life, incorporates the principles of IHL (distinction, proportionality) into the framework of Article 6 of the ICCPR, while supplementing them with human rights requirements for accountability and transparency.

The practical application of this model of complementarity is demonstrated by the example of decisions in cases against Colombia, Djibouti, Belgium, as well as an analysis of the situations in Chechnya and in the context of the "war on terror." It is argued that the Committee's activities contribute to the "humanization" of international law, fill normative gaps in IHL, create additional accountability mechanisms for states, and affirm the inviolability of fundamental human rights even in the extreme circumstances of armed conflict.

Key words: International humanitarian law (IHL), International human rights law (IHRL), UN Human Rights Committee, International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), General remarks, *lex specialis*, complementarity, extraterritorial application, right to life, armed conflict, occupation.

Сучасне міжнародне право переживає трансформаційний період, позначений зближенням двох історично відокремлених галузей: міжнародного гуманітарного права (далі-МГП), що регулює ведення війни та захист прав людини під час збройних конфліктів, та міжнародного права прав людини (далі-МППЛ), орієнтованого на захист індивіда від свавілля держави. Традиційна парадигма, за якою МГП як *lex specialis* повністю витісняло МППЛ під час збройного конфлікту, створюючи нормативний вакуум, зазнала кардинальної трансформації. У цьому процесі Комітет ООН з прав людини, наглядовий орган за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (далі-МПГПП), відіграє центральну, хоча й недооцінену роль, виступаючи одним із «архітекторів» нової моделі їхньої взаємодії.

Академічна дискусія щодо співвідношення МГП та МППЛ пройшла значну еволюцію. Поворотним моментом став консультативний висновок Міжнародного Суду

ООН. (далі-МС ООН) щодо законності ядерної зброї 1996 р, який підтвердив, що права людини не припиняють діяти під час війни [1]. Цей висновок стимулював переосмислення доктрини *lex specialis*. Провідні вчені, такі як М. Міланович, продемонстрували, що принцип *lex specialis* не означає автоматичного витіснення, а може функціонувати як інструмент гармонійного тлумачення або комплементарності [2]. Праці К. Дроєге та Ф. Хемпсон детально аналізують точки перетину та взаємодії двох правових режимів, підкреслюючи їх взаємодоповнюючий характер [3, 4]. Питання екстериторіального застосування договорів з прав людини, що є ключовим для збройних конфліктів, було глибоко систематизоване у фундаментальній монографії М. Мілановича [5]. Хоча внесок Комітету в цей процес часто згадується, бракує комплексного дослідження, яке б розглядало його діяльність як цілісний та послідовний процес, спрямований на утвердження нової правової парадигми.

Метою цієї статті є довести, що Комітет з прав людини через свою послідовну юриспруденцію та авторитетні тлумачення в Зауваженнях загального порядку систематично конструює та просуває модель комплементарності МГП та МППЛ. Стаття має на меті продемонструвати, що Комітет, по-перше, встановив надійну юрисдикційну основу для екстериторіального застосування Пакту, і, по-друге, використав гнучкі стандарти Пакту, зокрема право на життя, для інкорпорації, посилення та доповнення норм МГП. Таким чином, дослідження прагне показати, як Комітет активно трансформує Пакт з інструменту мирного часу на універсальний механізм, що продовжує ефективно діяти в умовах збройного конфлікту, сприяючи «гуманізації» міжнародного права та посилюючи стандарти захисту прав людини під час війни.

Фундаментальна трансформація взаємовідносин між міжнародним правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом є однією з найвизначніших рис сучасного міжнародного правопорядку. Історично ці дві системи існували у паралельних всесвітах: МГП, кодифіковане в Женевських та Гаазьких конвенціях, розглядалося як виключне право війни, а МППЛ, що виникло після Другої світової війни, вважалося правом миру. Панувала ідея, що з першим пострілом гармат закони прав людини замовкають, поступаючись місцем жорстким реаліям військової необхідності, які регулюються виключно МГП як *lex specialis*. Однак ця концептуальна ідея почала руйнуватися під тиском судової та квазі-судової практики, що прагнула уникнути «білих плям» у правовому захисті індивіда. Вирішальним кроком став вже згаданий консультативний висновок МС ООН 1996 р., який чітко постановив: «захист, що надається Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, не припиняється під час війни, за винятком випадків, передбачених статтею 4 Пакту» [1, пара 25]. Це рішення відкрило шлях до нової ери взаємодії, перенісши фокус з питання «чи застосовується МППЛ під час збройних конфліктів?» до питання «як саме воно застосовується?». Саме на цьому етапі Комітет ООН з прав людини став ключовим інституцією, розпочавши послідовний проект з наповнення принципу паралельного застосування реальним змістом. Першим і найважливішим завданням було подолання територіальних обмежень Пакту. Більшість сучасних конфліктів для багатьох держав є екстериторіальними, і вузьке тлумачення Пакту зробило б його нерелевантним для таких ситуацій, як операції в Іраку, Афганістані чи в ході глобальної «війни з тероризмом». Комітет вирішив цю проблему у своєму Зауваженні загального порядку № 31 від 2004 р., яке стало наріжним каменем усієї його подальшої практики [6]. Аналізуючи ст. 2(1) Пакту, яка зобов'язує держави поважати права осіб, що «перебувають у межах її території і під її юрисдикцією», Комітет відкинув кумулятивне тлумачення. Натомість він встановив функціональний тест, заснований на контролі, заявивши, що Пакт застосовується до «будь-кого, хто перебуває під владою або ефективним контролем цієї держави-учасниці, навіть якщо він не перебуває на території держави-учасниці» [6, пара. 10]. Ця інтерпретація, що відображає підхід, теоретично обґрунтований М. Мілановичем як розрізнення між негативними та позитивними зобов'язаннями [5, р. 223-228], створила міцне юрисдикційний підґрунтя для екстериторіального застосування Пакту. Він дозволив Комітету поширити дію Пакту на військову окупацію, центри затримання за кордоном та дії національних контингентів у складі миротворчих місій. Цей крок був не просто технічним тлумаченням, а стратегічним актом інституційного самоствердження, який прямо суперечив позиції таких держав, як США, що послідовно заперечували екстериторіальність Пакту [7, пара. 10]. Закріпивши цей юрисдикційний фундамент, Комітет перейшов до визначення змістовних правил взаємодії. Кульміна-

цією цієї роботи стало Зауваження загального порядку № 36 про право на життя (стаття 6), ухвалене у 2018 р. [8]. Цей документ є найбільш амбітним і детальним викладом позиції Комітету. Відправною точкою є твердження про абсолютний характер права на життя, від якого неможливі відступи навіть під час війни: «...Право на життя є найвищим правом, від якого не допускаються жодні відступи, навіть у ситуаціях збройного конфлікту та інших надзвичайних ситуацій, що загрожують життю нації...» [8, пара. 2]. Ключовим інструментом для інтеграції МГП стає широке тлумачення поняття «довільне» позбавлення життя. Комітет пояснює, що «довільність» включає не лише незаконність, а й елементи «недоречності, несправедливості, непередбачуваності... розумності, необхідності та пропорційності» [8, пара. 12]. Саме ця гнучка концепція дозволяє Комітету аналізувати дії держав під час конфлікту через призму прав людини. Серцем Зауваження є параграф 64, який моделює взаємодію МГП та МППЛ. Комітет прямо заявляє, що «обидві сфери права є комплементарними, а не взаємовиключними». Він встановлює презумпцію, що дії, які відповідають МГП, загалом не є «довільними». Більше того, на думку Комітету «...Застосування сили відповідно до міжнародного гуманітарного права та інших застосовних норм міжнародного права, як правило, не є довільним. Навпаки, практики, що суперечать міжнародному гуманітарному праву, які становлять ризик для життя цивільних осіб та інших осіб, захищених міжнародним гуманітарним правом, включаючи націлювання на цивільних осіб, цивільні об'єкти та об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, невибіркові напади, невиконання принципів перестороги та пропорційності, а також використання живих щитів, також порушують статтю 6 Пакту...» [8, пара. 64]. Таким чином Комітет недвозначно заявив, що будь-яке порушення МГП яке призвело до смерті особи є порушенням ст. 6 Пакту. Це перетворює Комітет на опосередкований механізм нагляду за дотриманням МГП, надаючи жертвам додатковий інструмент для оскарження порушень. Більше того, Комітет доповнює МГП стандартами притаманними МППЛ такими як обов'язок держав розкривати критерії для застосування летальної сили, що є інноваційним процедурним доповненням до традиційних правил ведення війни. Ці доктринальні принципи знаходять своє втілення в юриспруденції Комітету щодо індивідуальних скарг. Ще задовго до Зауваження № 36, у справі *Суарес де Герреро проти Колумбії* (1982), Комітет встановив високий стандарт для застосування летальної сили, вимагаючи від держави довести, що вона була абсолютно необхідною та пропорційною [9]. Цей жертво-орієнтований підхід став основою для подальших рішень. У справах про насильницькі зникнення, як-от *Нідія Баутіста де Арельяна проти Колумбії*, Комітет розробив концепцію комплексного порушення, встановивши, що такий акт одночасно порушує право на свободу (ст. 9), заборону катувань (ст. 7) як щодо жертви, так і щодо її родичів, та право на життя (ст. 6) [10]. Ця модель є прямо застосовною до ситуацій масових порушень, як-от під час конфлікту в Чечні, де насильницькі зникнення [11] та катування [12] були систематичною практикою. Відсутність ефективного розслідування з боку держави в таких випадках становить окреме порушення права на ефективний засіб правового захисту [13]. Юрисдикційна основа Зауваження № 31 дозволила Комітету розглядати справи про екстериторіальне затримання. У справі *Аль-Асад проти Джибуті* Комітет визнав державу відповідальною за співучасть у таємній передачі особи агентам США, оскільки вона дозволила використати свою територію, таким чином, здійснювала «ефективний контроль» [14]. Ця практика створює важливий механізм підзвітності, оскільки МГП саме по собі має слабкі інструменти правозастосування [15], яке по суті обмежується моніторинговими органами.

Комітет, використовуючи процедурні стандарти МППЛ (наприклад, обов'язок розслідування), змушує держави доводити відповідність своїх військових операцій не лише нормам МГП, а й вимогам прав людини.

Не менш цікава практика Комітету в питання затримання, яке як відомо дуже по різному трактується в МГП та МППЛ. Ст. 9 МППЛ вимагає, щоб будь-яке позбавлення волі було не «довільним», ґрунтувалося на законі та підлягало судовому контролю. Водночас, МГП, зокрема ст. 42 та 78 IV Женевської конвенції 1949 р., дозволяє окупаційній державі вдаватися до адміністративного затримання або інтернування цивільних осіб з «...міркувань безпеки...» без висунення кримінальних звинувачень. Гармонізуючи ці, на перший погляд, суперечливі норми, Комітет, як і ЄСПЛ у справі *Хасан проти Об'єднаного Королівства* [16], визнає, що інтернування, дозволене МГП, не є *per se* довільним у розумінні ст. 9 Пакту. Однак, щоб таке затримання залишалося законним, воно має супроводжуватися мінімальними процесуальними гарантіями, спрямованими на запобігання свавіллям [17, para. 104-105]. До них належать: інформування затриманого про причини затримання, можливість оскаржити законність утримання та періодичний перегляд підстав для інтернування незалежним та неупередженим органом [18].

У справах, що стосуються окупованих палестинських територій, Комітет послідовно підтверджує застосовність Пакту та обов'язок Ізраїлю як окупаційної держави поважати права палестинського населення, як це було визначено у Рішенні Міжнародного суду ООН по справі щодо стіни. [8, para 111]. Важливо, що в цих випадках Комітет використовує МГП не лише як *lex specialis* для тлумачення ст. 6, а як ширшу нормативну рамку для оцінки всього спектру зобов'язань окупаційної держави за Пактом. Порухення специфічних норм права окупації, таких як заборона руйнування приватної власності, обмеження свободи пересування, створення поселень чи експлуатація природних ресурсів, розглядаються Комітетом як такі, що призводять до порушення відповідних прав, гарантованих Пактом: права на повагу до житла (ст. 17), свободи пересування (ст. 12), права на самовизначення (ст. 1) та заборони дискримінації (ст. 26). Таким чином, у контексті окупації МГП перетворюється на загальний контекстуальний та нормативний фон для інтерпретації всього Пакту, що значно розширює сферу його застосування у практиці Комітету та посилює захист населення, що живе в умовах окупації.

Не менш важливим є підхід Комітету до вирішення колізій між Пактом та резолюціями Ради Безпеки ООН. У знаковій справі *Саяді та Вінк проти Бельгії* (2008), що стосувалася замороження активів на підставі санкційного списку РБ ООН, Комітет зіткнувся з аргументом про пріоритет Статуту ООН (ст. 103) [19]. Комітет відмовився визнати автоматичну перевагу юридичної сили

Резолюцій РБ ООН над нормами МППЛ. Натомість він встановив презумпцію, що резолюції Ради Безпеки слід тлумачити так, щоб уникнути конфлікту з фундаментальними правами людини. Оскільки Бельгія, імплементуючи санкції, не надала заявникам жодного ефективного засобу правового захисту (що передбачено нормами як МППЛ так і МГП) для оскарження їх включення до санкційного списку, Комітет констатував порушення Пакту [19, para. 10.8-11]. Це рішення стало сигналом, що навіть імперативи міжнародної безпеки не можуть повністю ігнорувати фундаментальні гарантії належної правової процедури [20]. Вплив Комітету виходить за межі індивідуальних скарг. Через механізм розгляду періодичних доповідей держав та ухвалення Заключних спостережень, Комітет переводить свою юриспруденцію в площину конкретних рекомендацій. Він послідовно критикував Ізраїль за практики на окупованих територіях, наполягаючи на застосовності Пакту [21]. Він прямо заперечував позицію США щодо незастосування Пакту екстериторіально, висловлюючи занепокоєння щодо таємних затримань та методів допиту [7]. Він підтверджував свою універсальну позицію і щодо Німеччини, вказуючи на її відповідальність за дії її агентів за кордоном [22]. Ці спостереження створюють політичний тиск та посилюються іншими органами ООН, сприяючи формуванню єдиної позиції [20] і поступовій кристалізації норм міжнародного звичаєвого права, в тому числі і МГП.

Узагальнюючи вищесказане слід відзначити, що аналіз діяльності Комітету з прав людини демонструє наявність цілеспрямованої та послідовної практики, спрямованої на утвердження Міжнародного пакту про громадянські та політичні права як життєво важливого інструменту захисту прав людини як в мирний час так і під час збройних конфліктів. Відмовившись від застарілої концепції *lex specialis*, Комітет став одним із творців моделі комплексності, де МГП та МППЛ діють як взаємодоповнюючі режими. Ключовими елементами цієї конструкції стали, по-перше, встановлення міцного юрисдикційного фундаменту екстериторіальності, що дозволило «експортувати» гарантії Пакту за межі національних кордонів, і, по-друге, використання широких стандартів Пакту, зокрема концепції «довільного» позбавлення життя, для заповнення прогалин, посилення захисту та встановлення рамок для оцінки дій держав під час збройного конфлікту. Послідовно застосовуючи жертво-орієнтований підхід у своїй юриспруденції та взаємодіючи з державами через механізм нагляду, Комітет не прагне підминити МГП, а радше забезпечує, щоб воно не функціонувало у вакуумі, відірваному від фундаментальних принципів людської гідності. Попри існуючі виклики, пов'язані з невиконанням його рішень, робота Комітету є вирішальним внеском у глобальний проєкт «гуманізації» міжнародного права, який підтверджує, що навіть серед гуркоту зброї закони не мовчать.

ЛІТЕРАТУРА

1. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons : Advisory Opinion of 8 July 1996. *I.C.J. Reports* 1996. P. 226–267.
2. Milanović M. The Lost Origins of *lex specialis*: Rethinking the Relationship between Human Rights and International Humanitarian Law. *European Journal of International Law*. 2013. Vol. 24, no. 1. P. 87–118.
3. Droege C. The interplay between international humanitarian law and international human rights law in situations of armed conflict. *International Review of the Red Cross*. 2008. Vol. 90, no. 871. P. 549–578.
4. Hampson F. J. The Relationship Between International Humanitarian Law and Human Rights Law from the Perspective of a Human Rights Treaty Body. *International Review of the Red Cross*. 2008. Vol. 90, no. 871. P. 549–572.
5. Milanović M. *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties: Law, Principles, and Policy*. Oxford : Oxford University Press, 2011. 320 p.
6. Human Rights Committee. General Comment No. 31, Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant : adopted on 26 May 2004. CCPR/C/21/Rev.1/Add.13.
7. Human Rights Committee. Concluding observations on the second and third periodic reports of the United States of America : adopted on 28 July 2006. CCPR/C/USA/CO/3.
8. Human Rights Committee. General Comment No. 36, Article 6: right to life : adopted on 30 October 2018. CCPR/C/GC/36.
9. Human Rights Committee. *Suarez de Guerrero v. Colombia* : Views of 31 March 1982. Communication No. R.11/45.
10. Human Rights Committee. *Nidia Bautista de Arellana v. Colombia* : Views of 27 October 1995. Communication No. 563/1993.
11. Human Rights Watch. *The "Disappeared" of Chechnya: "Crimes against humanity" in the Chechen Republic*. New York : Human Rights Watch, 2005. 57 p.

12. Amnesty International. *Russian Federation: Chechnya – "You have to tell them you are a bandit": Torture and other ill-treatment by law enforcement in Chechnya*. London : Amnesty International Publications, 2006. 46 p.
13. Human Rights Watch. *"Welcome to Hell": Arbitrary Detention, Torture, and Extortion in Chechnya*. New York : Human Rights Watch, 2000. 99 p.
14. Human Rights Committee. *Mohammed Abdullah Saleh Al-Asad v. Djibouti* : Views of 17 July 2014. Communication No. 2094/2011.
15. Clapham A. *Human Rights Obligations of Non-State Actors*. Oxford : Oxford University Press, 2006. 696 p.
16. Case of Hassan v. The United Kingdom [GC] : Judgment of the European Court of Human Rights of 16 September 2014. Application no. 29750/09. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146460> (дата звернення: 29.07.2025).
17. Human Rights Committee. *Guerrero v. Colombia*. Views of 31 March 1982./ Communication No. R.11/45
18. International Court of Justice. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory. Advisory Opinion. *I.C.J. Reports 2004*. P. 136.
19. Human Rights Committee. *Nabil Sayadi and Patricia Vinck v. Belgium* : Views of 22 July 2008. Communication No. 1472/2006.
20. De Wet E. The Role of Human Rights in the Future of the UN Security Council. *The UN Security Council and the Rule of Law*. London : Routledge, 2010. P. 97–114.
21. Human Rights Committee. Concluding observations on the second periodic report of Israel : adopted on 21 August 2003. CCPR/CO/78/ISR.
22. Human Rights Committee. Concluding observations on the second periodic report of Germany : adopted on 24 April 2004. CCPR/CO/80/DEU.